

บทที่ 7

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง : การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาอภิมาน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ในประเด็นต่อไปนี้ คือ 1) ลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง 2) องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง 3) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง วิธีดำเนินการวิจัยประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 การกำหนดกรอบความคิดในการสังเคราะห์ผลการวิจัยเชิงคุณภาพเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ขั้นตอนที่ 2 การคัดเลือกงานวิจัยที่จะนำมาสังเคราะห์ ขั้นตอนที่ 3 การสังเคราะห์งานวิจัย และขั้นตอนที่ 4 การสรุปและรายงานผลการสังเคราะห์งานวิจัย

สรุปผลการวิจัย

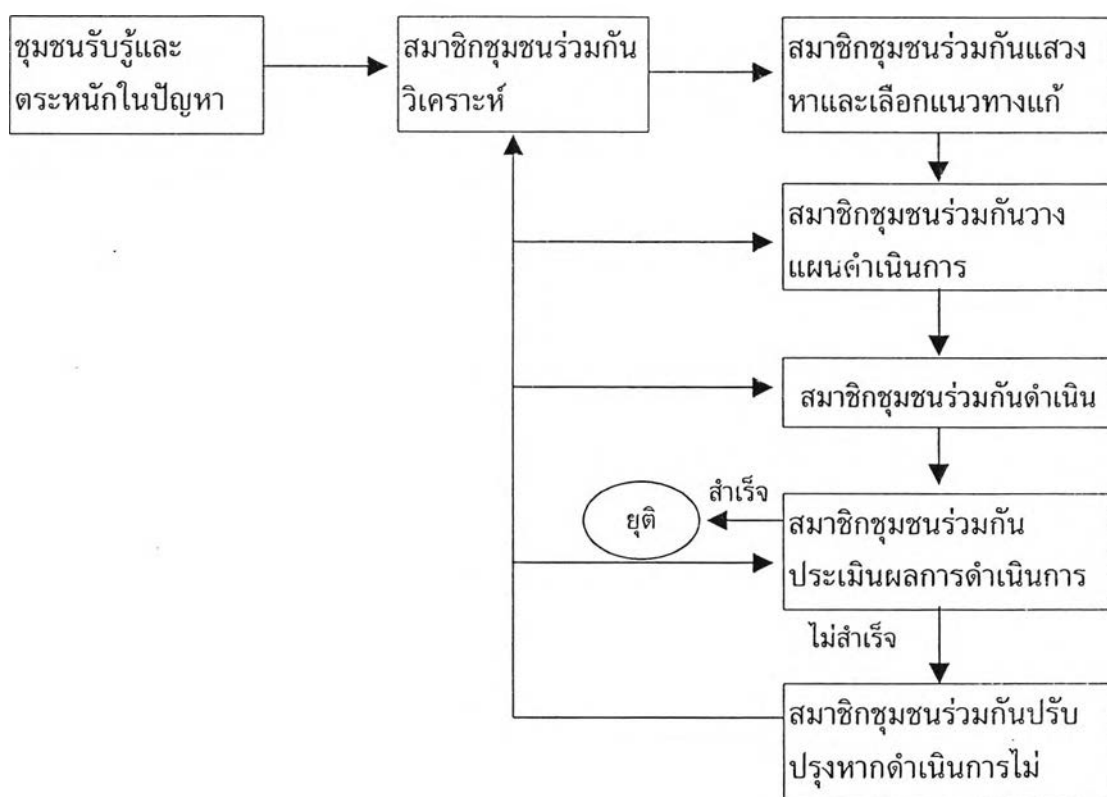
ผลการสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ได้ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังนี้

1. ลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

จากการสังเคราะห์งานวิจัยพบว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วยลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ 7 ประการคือ ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวางแผนดำเนินการ สมาชิกชุมชนร่วมกันดำเนินการ สมาชิกชุมชนร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ และสมาชิกชุมชนร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ

การที่ชุมชนจะพัฒนาไปสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็งนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ชุมชนจะต้องรับรู้และตระหนักในปัญหาของชุมชน เพราะเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นแรงผลักดันให้ชุมชนมีการดำเนินการแก้ปัญหา หลังจากนั้นสมาชิกของชุมชนก็จะร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา เพื่อที่จะทำให้ทราบว่าปัญหาที่ชุมชนกำลังประสบอยู่นั้นเป็นปัญหาอะไร มีสาเหตุมาจากอะไร เพื่อที่จะนำไปสู่การแสวงหาทางเลือกและเลือกแนวทางแก้ปัญหาของสมาชิก สมาชิกชุมชนจะต้องร่วมกันพิจารณาว่าปัญหาที่ประสบอยู่นั้นจะมีทางแก้ปัญหาได้อย่างไรบ้าง หลังจากนั้นก็ต้องพิจารณาว่าวิธีการแก้ปัญหาใดที่มีความเป็นไปได้และเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพของชุมชน เมื่อได้ตกลงใจเลือกทางเลือกหรือวิธีการแก้ปัญหาแล้ว สมาชิกชุมชนก็จะมาร่วมกันวางแผนดำเนินการตามทางเลือกหรือวิธีการที่ได้

เลือกไว้แล้ว หลังจากนั้นจะเป็นการวางแผนดำเนินการตามทางเลือกหรือวิธีการที่ได้เลือกไว้แล้ว การวางแผนดำเนินการนี้เป็นการคิดไว้ล่วงหน้าว่าจะมีกิจกรรมใดบ้างที่จะต้องดำเนินการตามลำดับก่อนหลัง และผู้ที่รับผิดชอบในการดำเนินการ เมื่อถึงช่วงเวลาที่จะต้องดำเนินการก็ดำเนินการตามที่ได้วางแผนไว้ ในช่วงที่กำลังดำเนินการอยู่นั้นสมาชิกของชุมชนก็จะติดตามผลการดำเนินการว่าประสบผลตามที่ต้องการหรือไม่ มีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้าง หากการดำเนินการประสบผลสำเร็จตามที่ต้องการ ก็จะส่งผลให้ชุมชนสามารถแก้ปัญหาได้สำเร็จ แต่หากการดำเนินการไม่สำเร็จ สมาชิกชุมชนก็ต้องร่วมกันปรับปรุงการดำเนินการและลงมือปรับปรุง ซึ่งก็จะต้องมีการประเมินอีกว่าประสบผลสำเร็จหรือไม่ ถ้าไม่สำเร็จก็ต้องปรับปรุงอีกครั้งหนึ่ง เป็นอย่างนี้จนกว่าจะประสบผลสำเร็จ ในการปรับปรุงนั้น สมาชิกของชุมชนอาจจะต้องย้อนกลับไปพิจารณาลำดับขั้นตอนต้น ๆ เพื่อหาทางให้การดำเนินการแก้ปัญหาของชุมชนประสบผลสำเร็จ ซึ่งสามารถสรุปเป็นแผนภูมิของลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ ดังนี้

2. องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

จากการสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ กิจกรรมการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ และเนื้อหา/องค์ความรู้

ในส่วนของกิจกรรมการเรียนรู้ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ จากผลการวิจัยพบว่า ประกอบด้วย การศึกษา/การได้ประสบการณ์จริง การแลกเปลี่ยนความรู้ การได้รับความรู้อย่างเป็นระบบ การคิดวิเคราะห์/การวางแผน การปฏิบัติจริง การศึกษาเอกสาร/ข่าวสาร การดำเนินชีวิตร่วมกันและการประเมิน ในกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการศึกษา/การได้ประสบการณ์จริง พบว่า กิจกรรมย่อยที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ส่วนใหญ่ คือ การศึกษาประสบการณ์จากชุมชนอื่น/การศึกษาดูงาน/การทัศนศึกษา ส่วนกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนความรู้ พบว่า กิจกรรมย่อยที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ ส่วนใหญ่คือ การสนทนาปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น สำหรับกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการได้รับความรู้อย่างเป็นระบบ พบว่า กิจกรรมย่อยที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ ส่วนใหญ่คือ การประชุมอย่างเป็นทางการ กิจกรรมการเรียนรู้ที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ ส่วนใหญ่อีกประการหนึ่งคือ การปฏิบัติจริง

ในด้านฐานการเรียนรู้ ซึ่งเป็นแหล่งความรู้ของชุมชน ผลจากการวิจัย พบว่า ฐานการเรียนรู้ประกอบด้วย ฐานการเรียนรู้ภายในชุมชนและฐานการเรียนรู้ภายนอกชุมชน ฐานการเรียนรู้ภายในชุมชน ประกอบด้วย ผู้นำ สมาชิก เครือญาติ ผู้สูงอายุ วัด พระ ปราชญ์ภูมิปัญญา คณะครู เหวที่ประชุม คณะกรรมการดำเนินงาน และสภาพแวดล้อม โดยฐานการเรียนรู้ภายในชุมชนที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ ส่วนใหญ่คือ สมาชิกและผู้นำ ส่วนฐานการเรียนรู้ภายนอกชุมชน ประกอบด้วย ชุมชน บุคคล ผู้นำ ส่วนฐานการเรียนรู้ภายนอกชุมชน ประกอบด้วย ชุมชน บุคคล องค์กรภายนอก แหล่งศึกษาดูงาน และสื่อมวลชน โดยฐานการเรียนรู้ภายนอกชุมชน ที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ ส่วนใหญ่คือ ชุมชน บุคคล องค์กรภายนอก

สำหรับองค์ประกอบการเรียนรู้ด้านเนื้อหา/องค์ความรู้ ซึ่งเป็นสาระของการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย เนื้อหา/องค์ความรู้ ด้านปัญหา/ความต้องการพัฒนา และเนื้อหา/องค์ความรู้ ด้านการแก้ปัญหา/การพัฒนา โดยเนื้อหา/องค์ความรู้ที่ปรากฏอยู่ในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ ส่วนใหญ่คือ เรื่องของการทำมาหากิน ซึ่งสอดคล้องกันทั้งในส่วนของเนื้อหา/องค์ความรู้ ด้านปัญหา/ความต้องการพัฒนา และด้านการแก้ปัญหา/การพัฒนา

ในส่วนของลักษณะชาติพันธุ์ของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาของงานวิจัยเกี่ยวกับองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน พบว่า ส่วนใหญ่ไม่มีความแตกต่างกัน

3. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

จากการสังเคราะห์งานวิจัย พบว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม ปัจจัยภายใน ประกอบด้วย สภาวะพื้นฐานของชุมชน และกระบวนการทางสังคม ปัจจัยภายในที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมา

สังเคราะห์ส่วนใหญ่คือ ผู้นำที่มีคุณธรรม จริยธรรม เป็นที่ยอมรับนับถือ เอาใจใส่เข้าใจปัญหาและเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วม สมาชิกของชุมชนที่มีคุณธรรม จริยธรรม สมาชิกของชุมชนเห็นประโยชน์ของการพัฒนาร่วมกัน สมาชิกของชุมชนเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วม ชุมชนสามารถนำเอาภูมิปัญญา/องค์ความรู้เดิมของชุมชนมาใช้แก้ปัญหาชุมชน มีบรรยากาศเอื้อต่อการเรียนรู้และแก้ปัญหา สมาชิกยอมรับกิจกรรมของชุมชน สมาชิกได้รับประโยชน์ร่วมกัน ความสัมพันธ์ในชุมชนมีความเป็นปึกแผ่น สมาชิกมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ สมาชิกมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน การแก้ปัญหาเกิดจากภายในชุมชนเอง สำหรับปัจจัยภายนอกที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ ส่วนใหญ่คือ แนวคิดและการปฏิบัติของนักพัฒนาจากภายนอก ส่วนปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ ส่วนใหญ่คือ การดำเนินกิจกรรมของชุมชนอยู่บนพื้นฐานของประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

ในส่วนของคุณลักษณะชาติพันธุ์ของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาของงานวิจัยของปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน พบว่า ส่วนใหญ่ไม่มีความแตกต่างกัน

การอภิปรายผล

จากข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัย มีประเด็นที่จะนำมาอภิปรายผล ดังต่อไปนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับการพัฒนาชุมชน
2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในฐานะที่เป็นระบบการศึกษา
3. ลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
4. องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
5. ปัจจัยที่เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
6. ลักษณะทางชาติพันธุ์ของชุมชน

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับการพัฒนาชุมชน

จากการสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง จะเห็นได้ว่าการพัฒนาไปสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็งนั้น ชุมชนได้มีการแก้ปัญหาหรือการพัฒนาชุมชน โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งประกอบด้วยลำดับขั้นตอน 7 ประการ คือ ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวางแผนดำเนินการ สมาชิกชุมชนร่วมกันประเมิน และสมาชิกชุมชนร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนี้ ดำเนินไปโดยอาศัยองค์ประกอบ 3 ประการ คือ กิจกรรมการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ และเนื้อหา/องค์ความรู้ โดยกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจะเกี่ยวข้องข้องกับปัจจัยต่างๆ ได้แก่ ปัจจัยภายในชุมชน ปัจจัยภายนอกชุมชน และปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม ด้วยเหตุนี้กระบวนการเรียนรู้

ของชุมชนจึงเป็นความพยายามร่วมกันของคนในชุมชนที่จะแก้ปัญหาหรือพัฒนาชุมชนให้บรรลุผลตามที่ต้องการ ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ สัมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2540 : 113-117) และ เดวิด แมทิวส์ (2540 : 15-18) ที่ว่า การแก้ปัญหาเพื่อให้ชุมชนเข้มแข็ง จะเริ่มต้นจากการเรียนรู้ปัญหา การคิดค้นกิจกรรมแก้ปัญหา การวางแผนกิจกรรมแก้ปัญหา การรวมกลุ่มปฏิบัติร่วมกัน และการประเมินกิจกรรม นอกจากนี้ยังเป็นไปตามแนวทางการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ม.ป.ป. : 45-53) ที่ว่า การที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้นั้น จะต้องทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ โดยผ่านกระบวนการ 4 ขั้นตอน คือ 1) กำหนดปัญหา 2) แสวงหาทางเลือก 3) ดำเนินกิจกรรม 4) การประเมินผล จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนำไปสู่การพัฒนาชุมชน

นอกจากนี้แล้ว จากข้อค้นพบในงานวิจัยที่ชุมชนเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับการแก้ปัญหาของตนเอง ตลอดจนบริบทของปัญหาที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้อื่น ทั้งภาครัฐและเอกชน ทำให้ชุมชนเกิดความเข้าใจในสถานการณ์ กรอบปัญหา และเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาของงานได้อย่างเป็นระบบ มีการตรวจสอบเพื่อเลือกวิธีการที่ดีที่สุด เพื่อแก้ไขปัญหของตนเอง อันก่อให้เกิดความรู้เกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนและมีทักษะในการแก้ปัญหาดังกล่าว ดังเช่น ในกรณีของชุมชนบ้านโนนขุย ที่ประสบปัญหาชาวบ้านขาดแคลนข้าวสำหรับบริโภค ทำให้ชาวบ้านและผู้นำชุมชนได้ร่วมกันหาแนวทางแก้ปัญหาดังกล่าว โดยได้มีการปรึกษาหารือกัน ศึกษาตัวอย่างการแก้ปัญหาที่ประสบผลสำเร็จ และได้ข้อสรุปว่า จะแก้ปัญหาขาดแคลนข้าวโดยการจัดตั้งธนาคารข้าว หลังจากนั้น จึงได้ลงมือปฏิบัติ จนกระทั่งประสบผลสำเร็จ สามารถแก้ปัญหาขาดแคลนข้าวของชาวบ้านโนนขุยได้ (สายพิรุณ น้อยศิริ, 2530) หรือในกรณีชุมชนสาคลีที่ประสบปัญหาชาวนามีรายได้ไม่พอกับรายจ่าย มีหนี้สิน อันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของชาวนา จากการผลิตเพื่อยังชีพ กลายเป็นผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน มาเป็นการผลิตเพื่อมุ่งค้าขาย การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตนี้ ทำให้ต้นทุนในการผลิตของชาวนาสูงขึ้น เนื่องจากมีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นในด้านการซื้อหาเทคโนโลยีทางการผลิต เช่น รถไถนา ปุ๋ย เป็นต้น ประกอบความไม่แน่นอนของราคาข้าว ซึ่งบางครั้งราคาตกต่ำมาก ส่งผลให้ชาวนาเกิดหนี้สิน สมาชิกในชุมชนสาคลีต่างตระหนักในปัญหานี้ คณะครูในชุมชนและชาวบ้านได้ปรึกษาหารือกัน เพื่อหาแนวทางแก้ไข ได้มีการเดินทางไปศึกษาดูงานการทำไร่นาสวนผสมและวนเกษตร แล้วนำกลับมาดำเนินการในชุมชน จนกระทั่งหลายครอบครัวได้หันมาทำเกษตรแบบไร่นาสวนผสมและสามารถฟื้นตัวได้ และชำระหนี้สินได้ทั้งหมด (โอวาท สุทธนารักษ์, 2531) จากทั้งสองกรณีจะเห็นได้ว่าเมื่อชุมชนประสบปัญหา สมาชิกได้ร่วมกันแก้ไข ซึ่งจะต้องทำความเข้าใจกับปัญหา ทำความเข้าใจชุมชนของตนเองด้วย และบางครั้งต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับภายนอกชุมชนด้วย ประสบการณ์เหล่านี้จะช่วยให้ชุมชนสามารถช่วยเหลือตนเองให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข

2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในฐานะที่เป็นระบบการศึกษา

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการที่ชุมชนแก้ปัญหาหรือพัฒนาชุมชน กระบวนการเรียนรู้จึงเกิดขึ้นในวิถีชีวิตของคนในชุมชน ชุมชนเกิดขึ้นจากการได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนนี้ ทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ทำให้สามารถหาทางออกที่ดีที่สุดและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายได้ เนื่องจาก คนที่มาเรียนรู้ร่วมกันเป็นคนในชุมชน จึงย่อมรู้ว่าปัญหาของชุมชนและชุมชนเป็นอย่างไร กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเกิดจากการลงมือปฏิบัติจริง เป็นความพยายามหาทางแก้ปัญหาในชีวิตจริง พลวัตของการเรียนรู้เกิดขึ้นจากการได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหาและหาทางแก้ไขปัญหา เมื่อได้แนวทางแล้วสมาชิกลงมือปฏิบัติ เมื่อทดลองทำตามที่ได้ตกลงกันไว้แล้ว ได้ผลอย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอะไรเกิดขึ้น ก็นำมาวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อดำเนินการต่อไป กระบวนการคิด ทำ ทบทวน วิเคราะห์ ทำ จึงหมุนเวียนอยู่อย่างนี้ จนกว่าจะบรรลุผลของการแก้ปัญหาส่งผลให้ยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม/ชุมชน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้แบบนี้ นายแพทย์ประเวศ วะสี เรียกว่า กระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการทำงานร่วมกัน (Interactive Learning Through Action) จะเห็นได้ว่า กระบวนการเรียนรู้แบบนี้เป็นการเรียนรู้ตามสภาพที่เกิดขึ้นจริงในบริบทที่แวดล้อมชุมชนอยู่ เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองจากบุคคล ประสบการณ์ และสภาพแวดล้อม จึงอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นระบบการศึกษาที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน การศึกษาในลักษณะนี้ถือว่าเป็นการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้กล่าวถึงการศึกษาอัธยาศัยว่า เป็นการศึกษาคือให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่น (สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2542 : 17)

3. ลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า ลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนประกอบด้วย ลำดับขั้นตอน 7 ประการคือ ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันแสวงหา และเลือกแนวทางแก้ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวางแผนดำเนินการ สมาชิกชุมชนร่วมกันประเมิน และสมาชิกชุมชนร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ อย่างไรก็ตาม มีงานบางเรื่องที่จะไม่สะท้อนให้เห็นลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ครบทุกขั้นตอน ทั้งอาจจะเป็นไปได้ว่า งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์เรื่องนั้นๆ มิได้มุ่งศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนโดยตรง จึงทำให้ไม่ปรากฏผลการวิจัยเกี่ยวกับลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในบางขั้นตอนได้

จากการวิจัยค้นพบว่า ชุมชนส่วนใหญ่รับรู้และตระหนักในปัญหาจากการที่สมาชิกในชุมชนประสบปัญหาและรับรู้เอง ปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่นั้น เป็นปัญหาที่ชุมชนประสบมาเป็นระยะเวลายาวนาน และเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ ปัญหาที่ชุมชนประสบส่วนใหญ่เป็นปัญหาเกี่ยวกับเรื่องการทำมาหากิน การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนจะร่วมกันวิเคราะห์เป็นกลุ่มใหญ่ หรือที่ประชุมหมู่บ้าน ในส่วนของการเลือกแนวทางแก้ปัญหา จะเลือกโดยการลองผิดลองถูก เมื่อถึงขั้นการวางแผนจะร่วมกันวางแผนในที่ประชุมหมู่บ้าน แล้วดำเนินการในลักษณะของการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรสถาบัน หลังจากที่ได้ดำเนินการแล้วจะมีการประเมินโดยสมาชิกและผู้นำร่วมกัน

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เป็นกระบวนการแก้ปัญหาของชุมชน ผลจากการสังเคราะห์งานวิจัย พบว่า ชุมชนส่วนใหญ่รับรู้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนเอง ทั้งนี้อาจเนื่องมาจาก เมื่อได้เกิดมีปัญหาเกิดขึ้นในชุมชนแล้ว สมาชิกรับรู้และเข้าใจต่อปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างลึกซึ้งในทุกแง่มุมของปัญหา จึงสามารถเลือกวิธีการแก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ การที่ปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่นั้นเป็นปัญหาที่ชุมชนประสบมาเป็นเวลานานและเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ ทำให้ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหา และนำไปสู่การหาทางแก้ไข โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเรื่องการทำมาหากิน ซึ่งเป็นเรื่องที่กระทบถึงปากท้อง ย่อมเป็นที่สนใจของสมาชิกในชุมชน

4. องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

กิจกรรมการเรียนรู้ที่ปรากฏในงานวิจัย ส่วนใหญ่คือ การศึกษาประสบการณ์จากชุมชนอื่น/การศึกษาดูงาน/การทัศนศึกษา การสนทนาปรึกษาหารือและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การประชุมอย่างเป็นทางการ การปฏิบัติจริง จะเห็นได้ว่า เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ที่มาจากภายในชุมชนมากกว่าภายนอกชุมชน ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นแก้ปัญหาชุมชน ดังนั้น คนในชุมชนน่าจะรู้ปัญหาของได้เป็นอย่างดี และสามารถหาทางแก้ปัญหาได้ตรงกับปัญหาที่เกิดขึ้น จนบรรลุผลที่ต้องการ

สำหรับงานการเรียนรู้ ปรากฏว่า ฐานการเรียนรู้ที่สำคัญอยู่ในชุมชนนั่นเอง กล่าวคือ ผู้นำชุมชนและสมาชิก เนื่องจาก ชุมชนที่เข้มแข็งนั้น สมาชิกและผู้นำของชุมชนจะต้องร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนเอง ด้วยเหตุนี้ สมาชิกและผู้นำชุมชนจึงเป็นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

ส่วนด้านเนื้อหา/องค์ความรู้ ของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง พบว่า เป็นเรื่องของการทำงานมาหากิน ทั้งนี้อาจเนื่องมาจาก เนื้อหาเรื่องการทำงานมาหากินเป็นเรื่อง

ที่ส่งผลกระทบต่อโดยตรงต่อชีวิต ความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน ดังนั้น เนื้อหา/องค์ความรู้ด้านการทำมาหากินจึงถูกให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก และปรากฏให้เห็นในงานวิจัยส่วนใหญ่

5. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

คุณสมบัติของผู้นำและสมาชิกชุมชนที่เด่นชัดประการหนึ่ง คือ การมีคุณธรรมและจริยธรรม ทั้งนี้เนื่องจากการมีคุณธรรม จริยธรรม ของทั้งผู้นำและสมาชิกชุมชนนั้น เป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชน ซึ่งมีความสำคัญต่อการรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน

ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การดำเนินกิจกรรมอยู่บนพื้นฐานของประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น ซึ่งอาจจะเป็นเพราะว่า กิจกรรมที่อยู่บนพื้นฐานของประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น มีความสอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชน การดำเนินกิจกรรมของชุมชนจึงเป็นไปได้ด้วยความราบรื่น บรรลุผลตามที่ต้องการ

6. ลักษณะทางชาติพันธุ์ของชุมชน

ลักษณะทางชาติพันธุ์ของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาของงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ ส่วนใหญ่มีลักษณะคล้ายกัน กล่าวคือ ชุมชนส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นชุมชนชนบท ยกเว้นชุมชนสาคลี ซึ่งเป็นชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท และชุมชนบ้านคร้ว เป็นชุมชนเมือง ในด้านอาชีพหลักของสมาชิกของชุมชนส่วนใหญ่มีอาชีพทางด้านเกษตร มีบางชุมชนที่สมาชิกในชุมชนมีอาชีพภายนอกเกษตร เช่น ชุมชนเซ่งกี ชุมชนบ้านคร้ว ด้านสังคม วัฒนธรรม ของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษา พบว่า สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ บางชุมชนมีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ส่วนด้านรายได้และหนี้สินนั้น ชุมชนส่วนใหญ่สมาชิกมีรายได้ไม่พอกับรายจ่าย มีหนี้สิน สมาชิกชุมชนมีฐานะยากจน อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาของงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ จะมีลักษณะชาติพันธุ์แตกต่างกันบ้าง แต่ก็มิได้ทำให้แบบแผนของลำดับขั้นตอน องค์ประกอบ และปัจจัยที่เกี่ยวข้องของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งเปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์นั้น ส่วนใหญ่มีบริบทของชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาของงานวิจัยคล้ายคลึงกัน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 การพัฒนาประเทศในอดีตที่ผ่านมามุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการพัฒนาตามกระแสหลักทางด้านเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว ได้ก่อให้เกิดความอ่อนแอของชุมชน ซึ่งเป็นชุมชนที่มีลักษณะดังนี้ 1) เป็นชุมชนที่สูญเสียความเป็นปึกแผ่น คือ สมาชิกของชุมชนต่างคนต่างอยู่ ขาดการร่วมมือร่วมใจ มุ่งความอยู่รอดของตนเองมากกว่า สมาชิกในชุมชนมีการอพยพย้าย

ถิ่นทั้งชั่วคราวและถาวร ผู้คนขาดน้ำใจและความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ 2) เป็นชุมชนที่พึ่งพิงภายนอกสูง ถูกปัจจัยภายนอกควบคุมและกำหนดความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ การศึกษารูปแบบการบริโภค ฯลฯ ชุมชนมีอำนาจในการต่อรองต่ำ มีอิสระในการเลือกและตัดสินใจน้อย 3) เป็นชุมชนที่ขาดรากฐานและพัฒนาการของตนเอง 4) เป็นชุมชนที่แก้ไขหรือควบคุมปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ยากหรือได้น้อย ดังนั้น รัฐบาลจึงควรกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศด้วยกลยุทธ์การพัฒนาให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง เพื่อให้รากฐานของความเข้มแข็งของประเทศโดยรวมต่อไป เนื่องจากชุมชนที่เข้มแข็งนั้นเป็นชุมชนที่ 1) มีความเป็นปึกแผ่น 2) สามารถพึ่งตนเองได้ 3) สามารถแก้ปัญหาหรือพัฒนาชุมชนได้ และ 4) มีผู้นำตามธรรมชาติเกิดขึ้นในชุมชน

1.2 จากผลการวิจัย พบว่า การที่ชุมชนเกิดความเข้มแข็งได้นั้น สืบเนื่องมาจากภายในชุมชนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนขึ้น ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวนี้ได้ว่าเป็นการศึกษาอย่างหนึ่งที่เรียกว่า การศึกษาตามอัธยาศัย ดังนั้น เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จึงควรกำหนดนโยบายทางการศึกษา เพื่อพัฒนาคนให้มีคุณลักษณะที่เอื้อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง เช่น การเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วม มีคุณธรรม จริยธรรม เป็นต้น

1.3 เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการแก้ปัญหาโดยสมาชิกของชุมชนเอง ดังนั้น จึงควรกำหนดนโยบายที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้ดำเนินการแก้ปัญหาเองโดยอิสระ ลดการสั่งการให้ดำเนินการต่างๆ จากเบื้องต้น

2. ข้อเสนอแนะหน่วยปฏิบัติ

2.1 ควรมีการปฏิรูปการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน ให้เอื้อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง โดยเน้นให้ผู้เรียนได้รู้จักการรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน เพื่อให้บุคคลในชุมชนมีคุณลักษณะที่สอดคล้องกับลักษณะของสมาชิกในชุมชนเข้มแข็ง เช่น การเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วม การมีคุณธรรม จริยธรรม เป็นต้น

2.2 หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนา จากที่คิดว่าหน่วยราชการมีหน้าที่เข้าไปพัฒนาชุมชนมาเป็นส่งเสริมให้ชุมชนได้คิดวิเคราะห์ ดำเนินการแก้ปัญหาโดยอิสระ และให้การสนับสนุนในด้านต่าง ๆ

2.3 จากการวิจัยค้นพบว่า ปัญหาส่วนใหญ่ที่ชุมชนเข้มแข็งประสบ คือ ปัญหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน ดังนั้น หน่วยงานที่มีหน้าที่สนับสนุนการพัฒนาชุมชน จึงควรให้การสนับสนุนปัญหาของชุมชนเกี่ยวกับการทำมาหากินเป็นอันดับแรก ๆ

2.4 ประเด็นที่ค้นพบจากการวิจัยประการหนึ่งที่ว่า ฐานการเรียนรู้ที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง คือ สมาชิกและผู้นำ ดังนั้น การพัฒนาบุคคลของชุมชนจึงควรเรียนจากผู้นำและสมาชิกของชุมชนเป็นหลัก

2.5 การพัฒนาเพื่อนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน สมาชิกและผู้นำชุมชนควรจะเริ่มจากกิจกรรมที่สอดคล้องกับพื้นฐานทางด้านสังคม และวัฒนธรรมของชุมชนนั้น และเป็นกิจกรรมที่ตรงกับความต้องการของสมาชิกในชุมชน เนื่องจากผลการสังเคราะห์งานวิจัย พบว่า ชุมชนที่มีความเข้มแข็งได้ดำเนินกิจกรรมในลักษณะดังกล่าว

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัย

3.1 ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้งานศึกษาชุมชนเข้มแข็งในภาพรวม มิได้มุ่งเน้นด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ จึงควรมีการศึกษาวิจัยที่มุ่งเน้นศึกษาความเข้มแข็งของชุมชนเฉพาะด้าน เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น

3.2 ควรมีการศึกษาเพื่อหาแนวทางในการพัฒนาการศึกษาให้เอื้อต่อการเกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

3.3 ควรมีการศึกษาวิจัยโดยใช้วิธีวิทยาการวิจัยที่เรียกว่า การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान ในประเด็นอื่นๆ โดยเพิ่มเกณฑ์การเลือกงานวิจัยที่จะต้องมียุทธศาสตร์ของกรณีศึกษาที่ชัดเจน